Сталося се несподівано якось для самої панни Клави. Як, бува, людина йде-йде, ось уже небагато і йти лишилося, та раптом відчує, що зовсім не в той бік простує. Вертатись? — не хочеться та й шкода: багато пройдено... Ат, що буде, те й буде!..

Вона не хотіла навіть зупинитись і проаналізувати своє нове почування й нашвидку пояснила його втомою від цілоденного порання коло різних спиртовок, реторт, слоїків, числових викладів, у пожовклих від непомітної для ока кептяги чотирьох стінах своєї мініатюрної лабораторійки: з восьмої до шостої години з перервою на обід — хоч у кого голова обертом піде. Припала гарячим чолом до холодної шиби вікна й дивилась у присадок перед конторою, на вулицю, де загруз по самі маточини своєї водовозки робітник і безпорадно борсався з кіньми у крутій, як добре вимішане тісто, багнюці.

Цок-цок-клац! Цок-клац!..— доносилось крізь зачинені двері, крізь стіни клацання рахівниць. Немов хтось кинув у огонь ящик з патронами. Бігали, човгали чобітьми, кашляли за дверима в коридорі; поскрипуючи, дирчало коліщатко бляшаного. вентилятора десь угорі, ніби хто водив ріжком виделки по тарілці. Цілий день, зранку до вечора... Цок-цок-клац!.. Боліли вуха, крутило у виску й ледве стримувалося бажання затулити вуха, впасти на підлогу, качатись по ній і кричати, кричати до божевілля, до нестями, аби заглушити всю тую болючу марудність життя. Панна Клава зціпила зуби й затулила вуха, не одриваючи чола від шиби. Просто через вулицю, з грузьким болотом посередині й вузенькими стежечками на пішоходах, перетинав "колонію служащих" невеличкий провулок, що виходив у степ, сірий ще від торішньої сухої трави. Далеко праворуч, мов велетенський червоний гробак, поринав у далеченях поїзд. На всьому лежав ледве помітний передвечірній присмерк, але далеч була ясна, прозора, принадна своєю таємністю, загадковістю. Серце панні Клаві болізно занило, защеміло гострою тугою за простором, за безмежністю.

Вулицею проїхало чоловіка з тридцятеро драгунів у синіх кашкетах, з рушницями за плечима. Попереду — офіцер. Ціла юрба шахтаренят, балансуючи вузькими стежками по обидва боки вулиці й штовхаючи одно одного, з напруженим зацікавленням проводжала москалів. Видовище було незвичайне для рудника, але все пройшло, як у тумані, повз свідомість панни Клави й не зробило на неї ніякого враження.

— Панна Клава чимсь занадто захоплена... Панно Клаво!.. Чуєте?..

Вона здригнулася й хутко обернулась.

— Вибачте, мосьє Тушаре... не чула, як ви ввійшли,— промовила вона й не ховала свого здивування несподіваною візитою пана директора.

— Ви ще досі не пішли?

— Ще не било шість.

— Давно пробило, панно Клаво.

— Не чула.

Зграбний, хоч не молодий уже, француз скинув на неї погляд своїх прекрасно окреслених, гарних карих очей.

— Нудьгуєте?

Вона спустила очі під його пильним поглядом, підійшла до шафи з усяким, потрібним їй для роботи, приладдям, і замкнула її, промовивши:

— Ні, чого ж... Мосьє Тушар, по справі якій?

— О ні, о ні,— заспішив директор.— Панна Клава не одмовиться прийти сьогодні о дев'ятій годині до мене на шклянку чаю?

Вона знову підняла брови здивовано, нашвидку перебираючи в думках і відшукуючи ту причину, що примусила пана директора кликати до себе її, одну із звичайних смертних.

— Я?! Що маю робити там?

Чомусь в уяві їй став великий дім нежонатого пана директора з цілим гаремом молодих, чистеньких, гарненьких покоївок, служниць, економок. Панна Клава, напівобернувшись, чекала відповіді.

— Буде дуже інтересний гість, тому потрібна інтересна дамська компанія. Руський офіцер любить жіноче товариство. M-lle Клава прекрасна женщина.

Панна Клава спалахнула, зашарівшись до шиї. Очі її сипали приском.

— Мосьє Тушаре! Ви розумієте те, що кажете!

— Quoi?.. Ай-ай,— догадався зрештою вражений директор.— За кого ви мене маєте? Ай-ай, панно Клаво... Зберуться служащі з жінками. А проте ви вільні прийти й не прийти. Au revoir!..

Збентежений мосьє Тушар надів капелюха і повернувся йти.

— Гаразд... я прийду, мосьє Тушаре,— кинула йому наздогін панна Клава.

Француз обернувся на порозі й з ласкавим задоволенням захитав головою.

— Хто гість, коли се не таємниця? — спитала лаборантка.

— Драгунський офіцер... молодий, інтересний...

Вона поривчасто кинулась вперед, ніби хотіла затримати його.

— Як? Ви таки викликали... А, так, так, бачила...

Мосьє Тушар втопив у неї гострий, питаючий погляд.

— Так, викликав. Треба покласти всьому край. Вночі прибудуть нові робітники, то мушу ж запобігти "ексцесам. Правда?.. Ну, ви не дратуйтесь, хе-хе-хе... Я знаю, панна Клава завзята демократка, але ся справа її не обходить. Поводитимуться як слід, то нічого й не станеться. Au revoir... Я ж сподіватимусь.

— Так, так, мосьє Тушаре,— вже опанувала себе лаборантка.— Тільки, може, не вспію на дев'ять, то ви вже даруйте.

Мосьє Тушар прояснів і приязно захитав головою, посміхаючись.

— Розумію, розумію... дамський туалет. Bien, bien...

Він причинив двері. Клава похапцем наділа капелюшок, одягла сак і, замкнувши лабораторію, вийшла довгим смердючим коридором на танок. З розмови з паном директором вона була дуже задоволена, побачивши, що він нічого про неї не знає; що ж до офіцера... то се знайомство могло знадобитись: певне, одвертай дурненький молодик,— все скаже, що не спитай, пококетуй тільки злегка.

Смеркало. Коло будинку директорового горів навіть ліхтар, хоч потреби в сім ще не було,— очевидно, засвічено його було з нагоди приїзду гостя. Обережно ступаючи, щоб не хитнутись і не потрапити

ногою в болото, панна Клава перейшла вулицю висипаною жужелицею стежкою і, повернувши трохи праворуч, опинилася біля хвіртки того будинку, в якім була й її кімнатка. Коли увійшла в свою маленьку темну кімнатку, то знов відчула,— як опанувало її те саме важке почуття, яке так несподівано порушив пан директор своєю візитою.

— Та що за чорт! — промовила вона вголос, зірвала з себе сак, відколола капелюшок і впала на ліжко. Хотіла освідомити й зорієнтуватись в новім стані, який приймала справа з появою на руднику драгунів, але все уявилося таким марудним, безбарвним, що й думати про те не хотілося. Тільки ще болючіш, ще гостріш занило серце, і було таке почування, що варто видерта, позбутись якось сього нового, що оселилося в грудях, як усе навкруги оживе, повеселішає, зацвіте й набере того захоплюючого інтересу, який, власне, й примусив її стати до небезпечної' справи.

Постукано в двері. Вона знала, що се Кость, і не ворухнулася, а тільки промовила: "Увійдіть".

— Ви дома? — спитав Кость, причинивши двері.— Здрастуйте... Що се ви не світите?

— А навіщо? Сядьте, Костю. Чи вже час іти?

— Та схоже на те.

Він повісив на гвіздок коло порога картуза, підійшов до столу й сів.

— Сумно, Костю.

Він глянув на неї в темряві, та, нічого не побачивши, перепитав тільки:

— Сумно? Чого се вам так?

— Не знаю... раптом якось... Така нудьга, така нудьга.

— Хм... дивно... Драгуни приїхали.

— І драгуни, Костю, нудно, і все нудно.

Кость знову глянув у її бік, ворухнувсь на стільці й нічого не відповів.

— З вами траплялося отаке, Костю? Наче хто кілок забив... розумієте? — щось зайве вдерлося в настрій і одразу... таке гидке почування. Не розчарування, не зневір'я, ні...

— Реакція? — спробував підказати він.

Вона підождала, ніби приміряючи формулу до свого почування, й з досадою кинула:

— Кий чорт! Сама не знаю... Ат!

Вона раптом підвелася й сіла.

— Ходімо, чи що? Може, трохи розважусь.

Він ніби зрадів, ніби скинув з себе почуття ніяковості й заметушився, допомагаючи їй зодягтись у темряві.

— Се не довго буде, як ви думаєте? Про що там? — механічно сипала вона питаннями, відчуваючи з дражливою приємністю близькість високого, ставного, дужого й міцного як дуб токаря.

Вони вийшли й провулком звернули в степ. Кость почав оповідати — довго, докладно. Але слова, в які красень токар вкладав усю душу, не хвилювали її, бо гинули поза її свідомістю. А він говорив, що настав

рішучий момент, від якого залежатиме розв'язка довгої, впертої, рисковитої справи, що багато жертв понесено, що доведеться декому незабаром, може, навіть сю ніч, наложити коли не життям, то волею... Та що се в порівнянні із здобутками, яких зараз, звичайна річ, не підрахуєш, не усвідомиш, не побачиш...

Панна Клава пильно слухала, але якби він спитав її про щось, зв'язане з тим, що він досі говорив, то вона б не відповіла. Жаденним ухом вона ловила тільки музику його низького, грудного голосу, любуючи з м'яких, часом несподівано гарних, переливів; бачила поруч себе тільки високу темну постать і уявляла, якою жагою, захватом горять його карі променисті очі й палають лиця... Свої міркування, коли бракувало слів, продовжував він виразними, повними сили й зграбності, рухами, й сі рухи його разом з рокотливою мелодією голосу викликали в ній солодко-химерні, таємно-далекі бажання, втілити які в думку, в розуміння, в слово вона вагалася сама перед собою. А він говорив... В його словах не було нічого нового, чого б не знала вона. Все ті самі міркування, вихоплені з промов, з нелегальних, заялозених від постійного вживання брошур, тільки пристосовані до місця й дії. Але Кость вкладав у них величезну силу переконання, пристрасті, певності, віри, і відчувалося, що він їх не тільки передумав, але перепочув, пережив, що вони зріднились, злилися з його духовою істотою навіки. Мертві, сухі формули одяглися в плоть і кров, нудна ідеологія перетворилася у вічно живу, неблеклу красу пориву. Се запаляло, вимагало відгуку через захоплення, як необхідного закінчення гармонії. І коли панна Клава мовчала, повна невловимих, нез'ясованих переживань, то розмова його щораз холоднішала, робилася все більш уривчастою, рухи повільнішими... зрештою він замовк, мусів замовкнути, але се сталося так несподівано, що вона аж зупинилася. Він так само.

— Що таке? Надалеко вже?

— Зараз будемо,— відповів.

— Так? Зараз?..

Нотка розчарування й жалю забреніла в голосі. Кость відчув се і замовк, заховався в себе, нічого не розуміючи.

Попереду чорніли в темряві хати німецької колонії. Ніде не світилося: колоністи рано вкладалися спати. В одній із сях напівобідраних халуп (німці доживали останній рік аренди й не дбали про зовнішній вигляд домівок) мешкав шахтар, в якого сьогодня призначено було нашвидку конспіративну нараду, від котрої залежало дуже багато.

Панна Клава трохи оживилася на зібранні так, ніби нічого й не сталося. Але як тільки вийшли на тихе весняне повітря, вона почула, що збірка й промови анітрохи не розважили її, і те саме тоскне почуття заважало цілком віддатися враженням.

— Ну, не гаймось,— стрепенувшись, промовила вона до Костя.— Візьміть мене під руку, Костю. Мушу поспішати до пана директора на журфікс.

— До пана директора? — здивовано перепитав Кость.— Справу яку маєте?

— Та на журфікс же, кажу. Чому ж ви руки не даєте?.. Так... у-у, незграба. Отак-о треба, ну да... а то... Не часто, певне, доводиться вам ходити під руку.

— Ніколи сливе.

— Та бачу... Ходімо швидше, а то драгунський гість пана директора занудиться. Мушу розважати.

— Драгунського офіцера?!

Кость зайшовся низьким, рокотливим, як перебір струн, сміхом.

— Господи, який чудовий сміх у вас... Ви, мабуть, і самі того не тямите. Але дарма ви смієтесь. Мосьє Тушар закликав мене іменно задля того, слово честі.

— Се цікаво! Се оригінально! Х-ха-ха! Товариш Клава в ролі розважниці... та кого?.. Ха-ха-ха! На се варто було б глянути хоч півоком, далебі!

— Що? — роблено насупилася вона.— Ви не вірите, що я можу бути цікавою?

— О, ще б пак! Я певний, що він не нудьгуватиме.

— Справді? Чому ж то?

Він перестав сміятись і ніяково' змовк. Хвильку помовчав, ніби щось обмірковуючи, потім, одвернувшись і дивлячись кудись убік, тихо промовив:

— Хороша ви... гарна.

— Правда? Костю... ха-ха-ха! Костю,— шарпнула його руку,— се ви чи не ви?

— Правда.

— Се ви тепер тільки догадались чи й давно бачили?

— Як то тепер тільки? — наївно здивувався він.— Давно, як уперше побачив вас.

— І ніколи... ні поглядом, ні рухами, ані словом не виявили сього?..

Рука йому злегка затремтіла.

— Навіщо?

Вона одповіла не зразу.

— Ага, розумію.. Гріх думати про жіночу красу тоді, коли на часі важливі справи?

— Ну да... і через те.

— Виходить, якби не було сторонніх справ, то...

— Сторонніх?..

— Ат, не в слові діло!.. Чи тоді б ви виявили те, що... ну, що я вам подобаюсь? Адже так? Я вам подобаюсь?.. Ну, чого ж ви мовчите?

— Я не знаю, навіщо вам сеє знати і... і взагалі., хіба вам не все одно?

— Ну, а як не все одно?..

Кость нічого не відповів, але по тремтінню його дужої руки вона почувала, що розмова вражала його. Його мовчання ще більш розпаляло її, викликаючи бажання сміятись, жартувати, дратувати його.

"Господи, який хороший і який тюхтій!" — думала вона.— Скажіть, товаришу.— промовила панна Клава, ледве втримуючи сміх,— ви кохали коли-небудь?

— Я?.. Ні ще... якось не до того було.

— Ні ще?.. Ха-ха-ха! Бачу, що ви й не здатні покохати. Боїтесь нашого брата?

— Боюсь? Ні, чого ж... я не боюсь, а так...

— Де там не боїтесь! От хоч і зараз... Казав, що я й хороша, й гарна, а сам одвертається. Чи ви думаєте, що се подобається жінкам?.. Ха-ха-ха! І знов одвернувсь... ось гляньте...

Вона міцно гасла його руку своєю й горнулася до нього, а він не знав, що відповідати од ніяковості.

— В коханні, товаришу,— з робленою поважністю навчала панна Клава,— треба бути сміливим, завзятим, нахабним, як і у всьому...

— Нахабним? — вирвалось у нього.

— Еге. Чого ви дивуєтесь! Іменно — нахабним, а не соромливим тюхтієм. Женщини люблять тільки сміливих і нахабних, а з тюхтіїв, отаких, як ви, шановний товаришу, сміються.

Він знов одвернувся.

— Так, так... Не ймете віри? Ха-ха-ха! Ех ви, Костику! Ви, як і кохати захочете, то, безперечно, раніш перегорнете Маркса й Каутського, щоб не погрішити супроти пролетарської ідеології. Так?..

Розкотисто засміялася й стисла йому руку.

— Мені нема чого заглядати до Маркса,— ображено буркнув Кость.— Я й так знаю.

— Справді?.. Що ж ви знаєте? От... і не гадала. Ха-ха-ха! Ану, скажіть.

— Та що ж казати... ви й самі знаєте гаразд... і... і я, вибачте... не пізнаю вас сьогодня.

— Та ну?.. Ха-ха-ха! Хочу, Костику, настроїтись на драгунський лад. Ну-у-дно ж із вами, Костику, розумієте? — гарно й нудно...

— Нудно?! То чого ж ви...

— Ну, може, не так я сказала. Не нудно, а... правильно чи, як би його мовити, занадто... А тому — сіро, безбарвно. Еге... безбарвно... як гола формула... як печеня без підливи. Ха-ха-ха!.. Не сердитесь, Костику, я ж жартую... Бо таки й так... Скажіть, наприклад,— не западала вам ніколи в голову така думка, Костику... єретична думка... що боротьба, якого б вона не була високого гатунку, люба нам, захоплює нас не тому тільки, що нас обурюють, що нам болять кривди наших товаришів, народу, а ще й через те, що... ну, що се задовольняє нас особисто, що в ній ми бачимо зміст... красу життя? Приїлося, оприкріло — і барви злиняли. Се звуть зневір'ям. Помилка! Се не зневір'я, а тільки... ну, як вам сказати?., душа прагне переміни... еге, переміни... і се доводить, що психічні закони мають багато схожого з фізіологічними. Розумієте? Се — звичайно, натурально... і від сього не одкараскаєшся... Фу, аж уморилася, ха-ха-ха!.. А ви хоч би слово... У-у, хо яке!..

Взяла його за руку, нервово здригаючись.

— Ну, а як же, на вашу думку, повинно бути? — помовчавши, промовив Кость.

— На мою думку? — викликаюче відповіла панна Клава.— На мою думку... не треба ховати свої почуття в футляр. Жити треба — боротись, кохати, сміятись, плакати... все, все, все!., щоб життя було не

кривобоке, як каліка. Весна кличе — йди назустріч їй, хочеться сміятись, плакати від повноти життя — не ховайся з своїм почуттям... А то... ха-ха-ха!.. Вам, наприклад, Костику, чого зараз хочеться?.. Ех, ви,— вам, певне, ніколи нічого не хочеться. А я... я не можу... розумієте? — не можу байдужно слухати, як шарудить під ногами суха торішня трава, як дихає ніч... Хочеться впасти на землю... ну, як се вам висловити?., дочуватись і відчувати, що живеш... буяєш, як рослина по весні. Ось стійте...

— Але не раджу вам сідати,— промовив серйозно Кость, обережно, як маленьку, тримаючи її за руку.

Панна Клава скинула здивований погляд на його темну постать.

— Чому? — засміялась вона.

— Трава суха, але під нею вогко, і се може пошкодити вам.

— Пошкодити? Ха-ха-ха! Який же ви чудний, Костику.

— Ні, без жартів. На вогкій землі по весні дуже легко застудитись.

— Справді? То ви й на гігієні добре знаєтесь? Ха-ха-ха!.. Сміялась довго, чудно, ніби штучно, і раптом урвала. Дійшли мовчки, розійшлись, холодно попрощавшись. "Який дурень!" — шептала панна Клава, одмикаючи двері. Знов те саме почуття опанувало її й було ще нудніш, ще порожніш... Хотілось плакати.

* * *

— Ай-ай, M-lle Клаво, як пізно? — зустрів панну Клаву мосьє Тушар у передпокою.

— Прошу вибачення, мосьє Тушаре...

— Нічого, нічого... Прошу. Мосьє... офіцер... m-lle Клава, наша прекрасна лаборантка.

До панни Клави, брязкаючи острогами, метнувсь герой сьогодняшнього вечора.

— Корнет Подліпчастий,— зграбно вклонився він.

До неї вернувся її веселий настрій, коли вона почула се прізвище й оглянула його струнку, складену напрочуд, фігуру.

"Зовсім не схоже",— хотілося засміятись йому в вічі, але вона замість того манірно хитнула головою, поздоровкалась до інших гостей і сіла на канапі біля столу.

— Може, вам чаю, m-lle Клаво? — перегнувшись через стіл, запобігливо спитав мосьє Тушар.

— Ні, дякую... не хочеться.

— Ну, то я гратиму далі,— обернувся француз до дам, що сиділи з тоскним, ніби десь на прийомі, виглядом. Почувши, що до них звернувся пан директор, вони видавили на обличчях привітну ухмилку й захитали головами на знак згоди. Мужчини тоскно перезирнулись. Директор сів за піаніно і почав грати. Слухачі з ніг до голови були — слух і увага, бо чули не тільки талановиті імпровізації сентиментального француза, а ще виразніш — стук тарілок і брязкіт ножів та виделок у сусідній їдальні.

Панна Клава сиділа, одкинувшись у куток канапи, й оглядала гостей. Все се були здавна знайомі до нудоти фігури, про яких вона без помилки могла сказати, що кожна з них думає в даний момент, що відповість, коли звернутись з тим або іншим запитанням, як подивиться, як гляне, який зробить рух. Тому всю увагу свою панна Клава скупчила на корнетові. Він стояв, склавши руки на грудях і спершись на одвірок;

здавалось, уважно слухав. Стрижене йоржиком чорне волосся одкривало гарний, хоч і невисокий, чистий лоб, перерізаний повздовжньою зморшкою уваги; чорні, блискучі очі натякали на деякі розумові можливості й неабиякий темперамент; але найхарактернішим було дуже розвинене підборіддя, злегка переділене посередині подовгастою ямкою; воно ніби упереджало всякого, хто дивився на голінного корнета, що юнак ховає в собі ще й інші можливості, від яких у певні моменти за ліпше було б стояти осторонь, про се свідчив і гарний з горбиною ніс та соковиті, червоні, жагучі губи, над якими вився невеличкий чорний вус. Зграбна драгунська форма щільно облягала його ставну, як молодий явір, фігуру, і панна Клава була задоволена своїми спостереженнями. Тільки...

"Подліпчастий,— посміхаючись, думала вона про себе.— Що за ідіотське прізвище! Підлипчастий, певне... Сказати, щоб се багато промовляло про породу, не можна. Синок якогось дукаря, видимо, або особистого дворянина..."

Гості страшенно нудились, а старенький помічник бухгалтера, пан Левандовський, навіть дрімав, глибоко вмостившись у кріслі; тому, коли зрештою мосьє Тушар скінчив гру бравурним фіналом, всі зітхнули з пільгою й з великою вдячністю заплескали в долоні, чим трохи не до сліз схвилювали музичного француза. Його в тую ж мить оточили дами, розсипаючи перед ним всякі приємнощі й підсолоджуючи їх чарівними усміхами. Мужчини скупчились осторонь і гомоніли стиха про те, що не завадило б, після чималої-таки музичної порції, випити по чарці та закусити, а потім попрацювати коло "пульки".

Панна Клава зауважила, що Подліпчастий так само радий був закінченню концерту мосьє Тушара. Стиснувши музиці руку на знак вдячності, він підійшов до неї.

— Вже вибачте,— промовив корнет, стріляючи очима,— а я до вас підсяду, бо хоч наш високоповажаний мосьє Тушар пречудовий музика, але мені почало вже ссати під серцем, слово честі!..

— Справді? — посміхнулась панна Клава.— Мосьє Тушар зробив, безперечно, значну помилку, що до піаніно не додав доброго турецького барабану, аби догодити панові корнетові.

Подліпчастий спалахнув, насилу втримавши себе, щоб не зашарітись.

— Хм... Одначе... панна Наталя має язичок, подібний до добре гартованого й вигостреного леза.

— Клава, мосьє Підлипчастий.

Він блиснув очима й нервово підкрутив вуса, але в тую ж мить видавив на обличчі приємну усмішку.

— Вибачте, прошу вас, і не будемо сваритись. Навіщо се, коли можна з приємністю час збавити.

Він устромив у неї свої хороші колючі очі і з притиском додав:

— Я певний, що в нас із вами знайдеться чимало спільного, такого, на чім ми залюбки порозуміємось.

Панна Клава високо підняла брівки й з зацікавленням скоса поглянула йому в його нахабні очі.

— Цікаво... А саме? — глузливо спитала вона.

— Найсамперед, ви чарівно хороші, і вже се саме є найміцнішою підвалиною згоди...

— Хм... се як по-воєнному зветься? Рішучою атакою?

— Облишімо, красна панно, воєнну термінологію. Занадто мені її на службі, щоб і тут розважатись!

— А ви приїхали сюди розважатись?

— До вашого приходу думав, що ні, а тепер бачу, що само небо...

— Ат, облиште ваш високий штиль!.. Стріляти приїхали? Правда ж?

Подліпчастий посміхнувся:

— Здебільшого до сього не доходить.

— "Для устрашения", виходить... Ну, а як дійде?

Корнетові очі блиснули хижим огником. Підкреслюючи слова, він роздільно проказав:

— Перестріляю, не вагаючись...

І знов солодкувато-приємна усмішка заясніла йому на виду.

— Але... яке нам зараз до всього того діло?.. Чого ви так дивитесь на мене?

— А знаєте... ви мені подобаєтесь,— цілком серйозно промовила панна Клава.

— Справді? Чим саме?

— Правдивим поглядом на річі.

— Ви думаєте, що се правдивий погляд? — з підозрінням подивився на неї корнет, насторожившись.

— Безперечно. Не сльози ж проливати над злиденним шахтарським життям приїхали ви сюди. Не люблю ліберального кисляйства, покликання на обставини й таких інших виправдань, яким ніхто ніколи не йме віри. Тут принаймні все ясно, як божий день. Ви й в усьому такий... правильний?

Корнет не спускав з неї очей, ніби бажаючи зміряти, скільки щирості в сих її міркуваннях.

— Я в усьому такий "правильний",— знов з притиском Відповів він.

Її се розсмішило...

— Чи не тому ви так зненацька пішли в атаку, як тільки забалакали зо мною?

— Авжеж,— засміявся й він.

— Се теж належить до виконання священного обов'язку?

— О, так!

— У вас і тут "без послаблений"?

— Обов'язок вояка, красна панно.

Мосьє Тушар закликав до вечері.

За стіл Подліпчастий сів поруч панни Клави і, на велику спокусу й замішання рудничних дам, перевершив сам себе в упаданні за

прекрасною сусідкою. А надто вражало моральних паній те, що корнет тільки те й робив між їжею, що підливав до Клавиної чарки, цокався тільки з нею й ні разу ні з ким, крім неї, не забалакав. Так само й після вечері корнет не одходив уже від панни Клави і, коли вона прощалася, щоб іти додому, він рішуче заявив, що проведе, хоч би там що вона, аж до порогу її кімнати. Вона засміялася й сказала, що після такої його рішучості офірувати навіть життям, вона безповоротно повірила в його хоробрість і лицарство.

— А що ви думаєте! — промовила одна з паній.— Тепера страшно самій ходити вночі. Шахтарі з голоду поробились гірш од скажених псів. Так і начувайся, що який-небудь шпирне ножем з-за угла.

— О, мені нема чого лякатись! — засміялась панна Клава.— Маючи такого оборонця, як пан Подліпчастий, не страшно здибатись і з самим... агітатором лице в лице, і хоч би він тиждень не їв, то не зважиться нас проковтнути.

Вони вийшли. Чи під впливом випитого за вечерю, чи від подиху тихої теплої весняної ночі, корнет розм'як і почув приплив мрійного смутку.

— Можна? — спитав він, злегка беручи її під руку.— Вам не неприємно буде?

— Що? — не зрозуміла вона одразу, дочуваючись до того, як на повітрі знову верталося до неї те саме почуття глибокої зануди.— А-а... будь ласка. Навпаки, мені дуже-дуже приємно. Стежкою ж ітиму я, а не ви... Ви в калошах?

— Тільки через те?.. А мені здалось... мені здалося, що, незважаючи на ваш напівглузливий тон, у вашім голосі і особливо в очах проривалася тепла приязнь.

— Правда? Ви помітили?

— Мені здавалося... Невже я помилився?

Подліпчастий міцно притис її руку й зазирав їй у вічі закоханим, мрійним поглядом.

Панна Клава скоса глянула на нього й розсміялася. Корнет зупинився.

— Отакої,— промовила вона,— чого ж ви стали в болоті? Ходімо, вже недалеко. Ось і моя кватира. Та не дивіться так на мене, а то мені, далебі, страшно...

Зійшла на ганок. Було темно й тепло, як у льоху, а врочиста спокійна тиша віщувала недалекий світанок. Вона повернулась, щоб попрощатись, подала руку, але в тую ж мить спустила її, ніби дослухаючись до чогось, думаючи про щось. Голова злегка крутилась, як у тумані, й у всім тілі почувалась знемога: так би й упала, не роздягаючись, на ліжко, так би й заснула вмить...

— Спати, спати й спати,— промовила вголос.— Ви таки переборщили, очевидно, підливаючи мені за вечерею. Вам хіба не хочеться спати?

— Ні,— відповів він сухо.— Ми звикли не спати ночами.

— О, я знаю.

— Що ви знаєте?

— Та хто ж не знає, як офіцери проводять ночі. Пияцтво, картярство, оргії.

— Та й се,— злісно кинув ї корнет.— В сім також є своя краса.

— Краса? В пияцтві, в оргіях.

— Так, і в пияцтві, і в оргіях. Особливо, коли тобі треба струснутися, позбутися чогось прикрого...

— Се помагає?

Помагає, красна панно. І зараз я верталось до пана директора, щоб продовжити вечір, поки не покличуть до виконання обов'язку.

— Стріляти? — аж уперед ступила панна Клава.

— Там видно буде... Добраніч!

Він вклонився й повернувся йти.

— Стійте! Чуєте? — гукнула йому навздогін вона.— Ще встигнете напитись. Проведіть мене краще до кімнати, бо я боюсь вступити до темного коридору.

Він зупинився, постояв мить, ніби вагаючись, і вернувся мовчки.

— Нате ось ключа й одімкніть двері,— промовила панна Клава, коли вони ввійшли в коридор.— Так. Калоші скиньте.

Корнет слухняно зробив те, що вона звеліла, й пропустив її в кімнату.

— Чого ж стали? Висмикніть ключа з того боку й замкніть двері.

— Ну, ми тепера дома,— говорила вона, засвічуючи лампу.— Ви собі можете розмовляти... Сідайте ж!.. А я приберу зачіси, бо важко на голову.

Він сів і мовчки стежив за тим, як вона повісила сак на гвіздку, скинула капелюшок і поклала його на стільця, після того підійшла до чепурно прибраного ліжка і, одкинувши м'яку ковдру, кинула подушки до узголов'я.

— Вам не хочеться говорити? — спитала, підійшовши до дзеркала.— Може, спати хочете, то йдіть.

Підняла руки. Кілька бистрих рухів, і пишне золото волосся вкрило плечі. Почала розчісувати.

— Ви таки мовчите? — повернулася вона до нього і, нахиливши голову, обережно водила гребінцем по волоссю, придержуючи його другою рукою.— Скажіть, я вам подобаюсь?

Він зірвався з місця.

— Клаво... не тільки се, а... а... я не знаю... Як тільки побачив вас, то закохався, загинув, пропав...

Корнет стояв серед кімнати й смішно розводив руками, ввесь захоплений, тремтячий.

— Ви така... дивно хороша... Яке у вас розкішне волосся. І взагалі ви вся якась... ну, не можу сказати яка, бо в такі хвилини не вистачає слів.

— В які хвилини?

— В такі, як ся... Люблю я вас, розумієте, до божевілля люблю.

Він кинувся до неї, простягти руки, й чорні очі його дико світилися.

— Стривайте, гребінець зламаєте,— спокійно промовила вона.

— Ат... гребінець!.. Киньте його к чорту! Чи до гребінця тут, коли людина стоїть між життям і смертю.

— Подліпчастий, ви промовляєте, як семінарист, і ваш трагізм анітрішечки не зворушує,— утримуючи сміх і насупивши брови, зауважила панна Клава.— Але я бачу в вас щось інше. Ви маєте серце й вулканічний темперамент і тим довели, що носите мундир з честю.

— Панно! — спалахнув корнет.— В такі моменти небезпечно жартувати.

— Я й не жартую, а кажу серйозно... Ну, буде, пізно вже, незабаром розвидниться...

Вона загасила лампу.

. . . . . .

— Яке щастя, яке щастя...— стоячи біля, ліжка навколішках і схиливши голову до її руки, шепотів Подліпчастий, сп'янілий, схвильований.

— Що? — повернула вона голову, ніби прокидаючись.— Щастя? А, так, так...

Повернувши голову до стіни, вона закинула за неї свої прекрасні руки й дрімала в знемозі. Він нешвидко підвівся й почав зодягатись.

— Хочете йти?.. Ну... йдіть... або ні, стійте. Побудьте ще... Яка тепера година?

В сінях почулася хода, а потім стук у двері. Подліпчастий заметушився.

— Хто там? — спитала панна Клава, широко розкривши очі й підвівшись на лікоть.

— Се я,— пізнала вона голос Костя.— Чи не вийшли б ви? Справа негайна.

— А що таке?

— Прибули штрейкбрехери... Наші не пускають їх. Директор і надзиратель загрожують стріляти, та офіцера ніяк не знайдуть.

— Я зараз... Ідіть собі.

— Порадитись треба. Се ж єрунда! Якось треба запобігти...

— Гаразд, ідіть... Скажіть, що не стрілятимуть. Авжеж, Подліпчастий? Ви не стрілятимете?

— Як же я можу?.. Добраніч, я мушу поспішати.

— Так? — блиснула вона очима.— Але ви не стрілятимете, чуєте?

— А вам, панно Клаво, що до того?

— Ви не стрілятимете? Слухайте, підійдіть сюди...

— Вибачте... але я повинен... До побачення!

Він узявся за ключ.

Панна Клава хутко вихопила з-під перини невеличкого чорного плесковатого револьвера, націлилась в його темну фігуру й тричі вистрілила.

Подліпчастий хитнувсь назад, потім вперед і впав коло порога, застогнавши.

— Казала ж...— прошепотіла зблідлими губами панна Клава.— Казала ж... не стрілятимеш...

Притулила дуло до виска й вистрелила ще раз...

1913